હસ્તકલા ઉદ્યોગ માટે સરકારની વિવિધ યોજનાઓ

Shah Utsavkumari Harshadkumar
Ph.d.Scholar,
Gujarat university.
Gujarat university.Ahmedabad (Gujarat)
Economics Department. Ahmedabad(Gujarat)

Dr. Mala Sharma
Research Guide,
Economics Department School of Social Science
Gujarat university.Ahmedabad (Gujarat)
Economics Department. Ahmedabad(Gujarat)

૧. ઓલ ઈન્ડિયા હેન્ડીક્રાફ્ટ બોર્ડ

ઓલ ઈન્ડિયા હેન્ડીક્રાફ્ટ બોર્ડની સ્થાપના 1952માં કરવામાં આવી હતી. તેનું મુખ્ય કાર્ય ભારત સરકારને હેન્ડીક્રાફ્ટ ઉદ્યોગ સંબંધિત વિકાસ સમસ્યાઓ અને તેમના સુધારણા અને વિકાસ માટે યોગ્ય પગલા સૂચવવા માટે સલાહ આપવાનું હસ્તકલા અને હેન્ડલૂમ બોર્ડના બે પાયા છે. જે ભારત સરકારના કાપડ મંત્રાલયના નિયંત્રણ હેઠળ આવે છે.

ડેવલપમેન્ટ કમિશનર હસ્તકલા ઓફિસ એ કેન્દ્રસરકારની તમામ હસ્તકલા યોજનાઓના અમલીકરણ માટેની એજન્સી છે. તે સરકારને હેન્ડીક્રાફ્ટ પ્રમોશન અને વિકાસ માટેની નીતિઓના અમલીકરણમાં સહાય કરે છે. કારીગરોને તેમની પ્રાદેશિક કચેરીઓ અને ક્ષેત્ર એકમોની મદદથી વિવિધ વિકાસ યોજનાઓ દ્વારા તેમને ટેકો આપીને તેમને સમર્થન આપવા સક્ષમ બનાવવા અને માર્કેટિંગ, નાણાકીય અને સેવા વિસ્તરણ કેન્દ્રો છે. જે ભુજ અને અમદાવાદમાં આવેલા છે. હસ્તકલાના વિકાસ માટે નીચેની કટલીક મહત્વપૂર્ણ યોજનાઓ છે.

1. બાબાસાહેબ આંબેડકર હસ્તકલા વિકાસ યોજના

આ યોજના 2001-02માં કારીગરોની સશક્તિકરણ અને ટકાઉપણું પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને દેશભરમાં સંભવિત હસ્તકલા કારીગરોની જરૂરિયાત આધારિત સંકલિત વિકાસના ઉદ્દેશ સાથે શરૂ કરવામાં આવી હતી. આ યોજનાનો હેતુ કારીગરોને વિકસિત કરીને હસ્તકલાને પ્રોત્સાહિત કરવાનો છે.

2. ડિઝાઈન અને તકનીકી અપગ્રેડેશન યોજના

આ યોજનાનો હેતુ ઉત્પાદકતા, ગુણવત્તા અને તેમના ઉત્પાદનોની યોગ્ય વેચાણ ક્ષમતાને સુધારવા માટે હેન્ડીક્રાફ્ટ કારીગરોને ડિઝાઈન અને તકનીકીને લગતા ઈનપુટ આપવાનું છે.

3. માર્કેટીંગ સપોર્ટ અને સેવાઓ યોજના

આ યોજનાને માળખાના નિર્માણ સાથે ઘરેલું અને આંતરરાષ્ટ્રીય માર્કેટીંગ માટે સપોર્ટ પૂરો પાડવાની રચના કરવામાં આવી છે.

4. માનવ સંસાધન વિકાસ યોજના

કુશળતા વિકાસ, ક્ષમતા નિર્માણ, તાલીમ સંસ્થાકીયકરણ, પ્રશિક્ષિત માનવશક્તિ વગેરેની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે આ યોજનાની કલ્પના કરવામાં આવી છે. આ યોજનાઓમાં પ્રશિક્ષિત અને ગુણવત્તાયુક્ત કર્મચારીઓને સુધારણા સાથે મળીને મજબૂત ઉત્પાદન આધાર સ્થાપિત કરવા માટેના ઉદ્દેશ્ય છે. આધુનિક બજારોની માંગને પહોંચી વળવા યોગ્ય તકનીકો, પ્રક્રિયાઓ અને નવીન ડિઝાઈનની ગુણવત્તાઓનો ઉપયોગ થાય છે.

- સ્થાપિત સંસ્થાઓ દ્વારા તાલીમ
- હસ્તકલા તાલીમ કાર્યક્રમ
- ગુરુશિષ્ય પરંપરા દ્વારા તાલીમ
- ટ્રેનર્સની તાલીમ
- ડિઝાઈન મેન્ટેરશિપ અને એપ્રેન્ટિસ યોજના

5. હસ્તકલા કલાકારો વ્યાપક કલ્યાણ યોજના

આ યોજના 12મી પંચવર્ષીય યોજનામાં સમાવેશ કરવામાં આવી છે. જે મુખ્ય યોજનાઓ માની એક છે. જ હસ્તકલાના કારીગરો અને હેલ્થકેરની સંભાળ રાખે છે. આ યોજનાના મુખ્ય ઘટકો નીચે પ્રમાણે છે.

- રાજીવગાંધી શિલ્પી સ્વાસ્થ્ય વીમાયોજના
- હસ્તકલાના કારીગરો માટે આમ આદમી વીમા યોજના
- ક્રેડિટ ગેરંટી યોજના
- વ્યાજ સબવેશન યોજના
- ઓળખકાર્ડો અને ડેટાબેઝની રચના

6. સંશોધન અને વિકાસ યોજના

આ યોજના હેઠળ મહત્વપૂર્ણ હસ્તકલા પર સર્વેક્ષણો અને અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવે છે. અને વિશિષ્ટ સમસ્યાઓ અને હસ્તકલાની સમસ્યાઓનું વૈજ્ઞાનિક રીતે વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. જેથી ઉપયોગી ઈનપુટસ ઉત્પન્ન થઈ શકે જે નીતિની યોજના અને અર્થપૂર્ણ રીતે અમલીકરણ કરી શકે છે.

7. ઈન્ફ્રાસ્ટ્રકચર અને તકનીકી વિકાસ

આ યોજનાનો હેતુ ડિઝાઈન બેંકો, કાચો માલસામાન સુવિધા કેન્દ્રો, પરીક્ષણ પ્રયોગશાળાઓ, વેરહાઉસિંગ સુવિધા, શહેરી શટસ વગેરેની સ્થાપના દ્વારા હસ્તકલા ક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રકચરમાં અવકાશ ભરવાનું છે. હેન્ડીક્રાફ્ટ ઉત્પાદનને ટેકો આપવા માટે દેશમાં ઈન્ફ્રોસ્ટ્રકચર વિકસાવવા માટે અને તેમને વિશ્વની સ્પર્ધામાં સમક્ષ બનાવવા માટે ઉત્પાદનની ગુણવત્તા અને કિંમત વધારવા થાય છે.

૨. સેન્ટ્રલ કોટેજ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા લિમીટેડ

સેન્ટ્રલ કોટેજ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા લિમીટેડની સ્થાપના ઓલ ઈન્ડિયા હેન્ડીક્રાફટ બોર્ડ હેઠળ એક સંસ્થા તરીકે 1952માં કરવામાં આવી હતી. તે ભારતના હસ્તકલા ઉત્પાદનો વેચવા માટે નવી દિલ્હી, મુંબઈ, કોલકત્તા અને ચેન્નઈમાં સેન્ટ્રલ કોટેજ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ એમ્પોરિયમ ચલાવે છે. એમ્પોરિયમ હસ્તકલાના કારીગરો અને ઉત્સાહીઓને સીધા બજાર પ્રદાન કરે છે. જેથી કારીગરો તેમની કલાના ગૌરવને ફરીથી પ્રાપ્ત કરી શકે અને પોતાની સંભવિતતાને ઓળખી શકે.

સેન્ટ્રલ કોટેજ ઈન્ડિસ્ટ્રીઝ એમ્પોરિયમન 'કોટેજ એમ્પોરિયમ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે ભારતીય કુશળ કારીગરોની વિશાળ હસ્તકલાની વિશાળ શ્રેણી ધરાવે છે. અને તે વિદેશી પ્રવાસીઓમાં ખૂબ લોકપ્રિય છે. એમ્પોરિયમ સમગ્ર ભારતમાં એક શિલ્પ, માટીકામ, પેઈન્ટીંગ્સ, મેટલવેર, પથ્થર અને આરસપહાણના ઉત્પાદનો ટેક્સ ટાઈલ્સ, જ્વેલરી,અને અન્ય ઘણા બધા હસ્તકલાનું પ્રદર્શન કરે છે.

૩. હસ્તકલા અને હેન્ડલુમ એક્સપોર્ટ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા લિ.

ભારતના હસ્તકલા અને હેન્ડલૂમ નિકાસ કોર્પોરેશનની સ્થાપના ઓલ ઈન્ડિયા હેન્ડીક્રાફ્ટ બોર્ડના સંગઠન તરીકે 1962માં થઈ હતી. તે નિકાસન પ્રોત્સાહન આપવા અને સંભવિત વિકાસમાં રોકાયેલા છે. હસ્તકલા અને હેન્ડલુમ ક્રાફ્ટ કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ અને પેપર્સ એસોસિએશન સાથે ભારતના ઘણા બધા રાજ્યો સાથે ગાઢ સંબંધ સ્થાપિત કર્યો છે. જેમ કે સુશોભન ઉત્પાદનો, પ્રાચીન વસ્તુઓ, જ્વેલરી, ટેક્ષટાઈલ્સ આધારિત ઉત્પાદનો ફર્નિચર વસ્તુઓ વગેરે સતત અને વધુ ગ્રામીણ ઉદ્યોગ સાહસિક અને કારીગરોને જોડવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. જેથી વિશ્વ બજારની તકો દ્વારા બધાને ફાયદો થઈ શકે.

• ડિઝાઈન અને ઉત્પાદન વિકાસ માટે રાષ્ટ્રીય કેન્દ્ર

નેશનલ સેન્ટર ફોર ડિઝાઈન એન્ડ પ્રોડક્ટ ડેવલપમેન્ટની સ્થાપના 1999માં વિકાસ કમિશનર હસ્તકલા ટેક્સટાઈલ્સ મંત્રાલય, ભારત દ્વારા સમાજના કાયદા હેઠળ કરવામાં આવી હતી. નેશનલ સેન્ટર ફોર ડિઝાઈન એન્ડ પ્રોડક્ટ

ડેવલપમેન્ટ ભારતીય હસ્તકલાના કારીગરોને કસ્ટમાઈઝ ડિઝાઈન અને ઉત્પાદનના વિકાસની નવી કુશળતા શીખવા માટે અગ્રણી ડિઝાઈનીંગ સાથે સંકલન કરે છે. વિદેશમાંથી નિષ્ણાત ડિઝાનર્સને આમંત્રિત કરે છે.

તે ડિઝાઈન, પ્રોડક્ટ ડેવલપમેન્ટ અને ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રોમાં હેન્ડીક્રાફ્ટ ક્ષેત્રના અંતરને પરિપૂર્ણ કરવા માટે ઘણા રાષ્ટ્રીય/આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનો, નિકાસકારો અને ઉત્પાદકો સાથે કાર્ય કરે છે. ડિઝાઈન મેન્ટેરશિપ એક્ટિવેશન પ્રોગ્રામ તના ઉદ્યોગોમાંની એક છે. જે હેન્ડીક્રાફ્ટ નિકાસકારો સાથેના યુવાન ઉભરતા ડિઝાઈનોને રોજગાર તાલીમની તક પૂરી પાડે છે.

• **હસ્તકલા વિકાસ નિગમ પરિષદ**

હસ્તકલા વિકાસ નિગમની સમિતિની સ્થાપના 1983-84માં વિકાસ કમિશનર (હસ્તકલા) ટેક્સટાઈલ્સ મંત્રાલય, ભારત સરકાર દ્વારા કરવામાં આવી હતી. આ નિગમ દ્વારા હસ્તકલાનું પ્રદર્શન યોજવામાં આવે છે. પ્રદર્શનમાં કારીગરો લોકોને નિદર્શન કરી બતાવે છે. આ નિગમની મુખ્ય કામગીરીમાં ગુણવત્તાયુક્ત કાચામાલનો પુરવઠો બજારમાંગને અનુરૂપ ડિઝાઈન અને તૈયાર માલનું વેચાણનો સમાવેશ થાય છે.

• **હસ્તકલા માટેના નિકાસ પ્રમોશન કાઉન્સિલ**

1986-87માં સ્થપાયલ હસ્તકલા નિકાસકારોની એક ઉચ્ચસંસ્થા છે. જે હસ્તકલા માટેનું નિકાસ પ્રમોશન કાઉન્સિલ છે. તેના ઉદ્દેશ્યો હસ્તકલાના નિકાસને ટેકો આપવા, જાળવવા પ્રોત્સાહન આપવા અને વધારવા માગે છે. કાઉન્સિલ ગુણવત્તા અને ડિઝાઈન સુધારણા, ટેકનોલોજીકલ અપગ્રેડેશન, નવીનતાઓ વગેરે સંબંધિત ઉપયોગી માહિતી સલાહ અને પ્રદર્શનોનું આયોજન કરે છે. અને વર્કશોપની વ્યવસ્થા કરે છે. અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર મેળાઓમાં ભાગીદારીને સરળ બનાવે છે. આમ, તે વિશ્વભરમાં ભારતીય હસ્તકલાના નિકાસકારોની વિશ્વસનીય પ્રતિષ્ઠા બનાવવાની કોશિશ કરે છે.

સંદર્ભ

1. A Study on sustainability of Rural Artisans in Handicraft sector, Amisha shah Gujarat Vidhyapith
2. http://www.handicrafts.nic.in/ThemeCrafts/ThemeCrafts.aspx
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Crafts_of_India